

SOSYOLOGCA

OCAK-ARALIK 2017

CİLT:7 SAYI:13-14

ISSN: 2146-5207

SÖZLÜ HALK KÜLTÜRÜ GELENEĞİ VE SÖZÜN KAYBOLUŞU

İrfan ARSLAN

Özet: Bu çalışmamızda sözlü halk kültürü geleneğini ve toplumsal bir olgu olarak sözün ortadan kalkmasını inceleyeceğiz. Bu konuda böyle bir ihtiyacın hissedilmesi, kültürel eserlerin toplumun en önemli ifade biçimleri olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece kültürel geleneğin izlerini takip ederek, bu meslekleri icra eden büyük halk ozan, şair, masalcıları vb. yaratmış olan usta-çırak ilişkilerine odaklanıp, izlemiş oldukları coğrafik güzergâhları takip ederek, günümüzde sözlü halk kültürünün icra edildiği yeni mekânlardaki serüvenine bakacağız. **Anahtar Sözcükler:** Sözlü Halk Kültürü, Usta-Çırak İlişkisi, Manevi Kültür Öğeleri.

THE TRADITION OF ORAL FOLK CULTURE AND THE LOSS OF THE WORD

İrfan ARSLAN

Abstract: In this study, we will examine the oral folk culture tradition and the disappearance of the word as a social phenomenon. Feeling such a need in this regard is due to the fact that cultural creations are the most important forms of expression of the society. Thus, following the traces of the cultural tradition, the great folk who perform these professions are poets, storytellers and so on. By focusing on the master-apprentice relationships that he has created, and following the geographical routes they have followed, we will look at his adventure in new venues where oral folk culture is practiced today.

Keywords: Oral Folk Culture, Master-Apprentice Relationship, Spiritual Culture Items.

SÖZLÜ HALK KÜLTÜRÜ GELENEĞİ VE SÖZÜN KAYBOLUŞU

İrfan ARSLAN

Bu çalışmamızda sözlü halk kültür geleneği ve sözün kayboluşunu toplumsal bir olgu olarak inceleyeceğiz. Bu hususta böyle bir ihtiyaç hissedilmesi, kültürel yaratımların toplumun en önemli ifade biçimleri olmasından dolayıdır. Böylece kültürel geleneğin izlerini takip ederek, bu meslekleri icra eden büyük halk ozan, şair, masalcıları vb. yaratmış olan usta-çırak ilişkilerine odaklanıp, izlemiş oldukları coğrafik güzergâhları takip ederek, günümüzde sözlü halk kültürünün icra edildiği yeni mekânlardaki serüvenine bakacağız. Esas konumuz sözlü halk kültürünü bir bütün içerisinde irdelemek, koşullardan dolayı meydana gelen değişimleri gözlemlemek, bireyin duygu, düşünce ve eğilimlerindeki değişimlerin gelenekler üzerinde nasıl bir dönüşüm yarattığını tespit etmektir. Burada tarih ile güncel arasında oluşturulan köprülerin derinliklerinde yer etmiş anlam bütünlüklerinin yeniden üretilmesi çabası söz konusudur. Bireyin toplum ile ilişkilendiği noktadan itibaren oluşan bu anlam bütünlüklerinin sözlü halk geleneği örnekleriyle sağlamlaştığını görmekteyiz. Ancak anlam bütünlüklerinin bir yerde tıkanıp tanık olmaktayız. Bu bağlamda temel amacımız bu geleneklerin yok olma evresine gelmesini etkileyen hususları irdeleyeceğiz. Her ne kadar toptan bir yok olma durumu söz konusu olmasa da bir daralma, sıkışma ve ilgisizlik durumu olduğu muhakkaktır. Bu geleneklerin mesken etmiş oldukları yeni mekânlar her ne kadar bu gelenekleri yaşatma amacı taşısa da eski görkemli dönemlerinin geride kaldığı acı bir gerçektir.

Sözlü Kültür Geleneği ve Yeniden Üretimi

Daha toplumun, toplumsallaşmanın ortaya çıkışından itibaren insanın doğayla ve diğer insanlarla kurduğu ilişki dili ve karşılıklı iletişimi gerekli kılmıştır. Bu ilişkiler zamanla birey ve toplum yaşamında vazgeçilmez normlar haline gelecektir. Burada esas olan, sözel geleneklerin bireyin kendi yaşamını kolaylaştıran ve yaşamın devamını sağlayan bir etki yaratmasıdır. Yaşamsal faaliyetler zamanla insanın kendi imkânlarını ve tutumunu değerlendirdiği,

yetenek ve hünelerini sergilediği, yaşama karşı duygu ve düşüncelerini ifade ettiği ritüellere dönüşecektir. Toplumsallaşmanın bir parçası olarak ortaya çıkan ve sürekli hale gelen bu etkinlikler tekrarlı olarak belli törenlere, ritüellere dönüşmektedir. Sözlü kültür örnekleri de, toplumun kendi deneyimleri sonucu elde ettiği çözümün bilincine varılması, yayılması, gelecek kuşaklara aktarımı açısından önemlidir.

Kültür dediğimiz şey her türlü maddi ve manevi değerler bütünüdür. Konumuzla esas bağlantılı olan boyutu manevi kültür öğeleridir. Bu hususta Edward B. Tylor kültür olgusunu “bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, gelenek ve toplumun bir üyesi olarak insan tarafından edinilen diğer özellikleri ve alışkanlıkları içeren karmaşık bütün”¹ olarak tanımlamaktadır. Sözlü halk kültür öğelerinin çeşitliği geleneğin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Anlatı olarak destan ve masal, müzikal olarak türkü ve deyiş, performans olarak halay, şöen ve sahne oyunları, inanç olarak beyit ve mersiyeler şeklinde ifade bulmuştur. Bu faaliyetler her ne kadar toplumdan topluma değişiklik gösterse de, hemen hemen her toplumda görülmekte ve formel olarak değişiklik gösterse de özünde benzer temaları işlemektedirler. Bu konuda ilk defa görülen örneklerin Mezopotamya topluluklarında mitolojik söylemler, Anadolu’da destan ve halk masalları, Antik Yunan mitleri vb. olması tesadüfi olmayıp tarihsel bir süreci ifade etmektedir. Yine aynı şekilde Âşık, Dengbêj,² Derviş, Abdal ve Ozan geleneğinin yaygınlığı bu durumu doğrulamaktadır. Sözlü halk kültür geleneğini oluşturan tüm folklorik öğelerin böyle bir mahiyete sahip olduğu bir gerçektir.

İnsanlık tarihinin ilerleyen safhalarında her ne kadar toplumsal anlamda bireyin duygu ve düşüncelerinde değişimler, geleneklerin söylemi üzerinde tematik olarak farklılaşma görülmüşse de geleneğin özü korunmuştur. Sözlü halk gelenekleri konusunda farklı görüşler olsa da, ortak görüş, eski bir geçmişe sahip olmaları, temel insanlık değerlerini taşımaları, bu değerlere bağlılık ve devamlılık olması, ayrıca geleneklerin yaşatılması için gösterilen çaba, hepsinde benzediği şeklindedir. Bu yüzden, “gelenek dünden bugüne kalan doğal bir haldir ve bu nedenle, ... geleneğin ancak onu yaşamayı tercih eden bir halkla mümkün”³ olabilir. Buradan da anlaşılacağı gibi, yüzyılların birikimi sonucu oluşan, kuşaktan kuşağa aktarılan, belirşi bir toplumsallığa şekil kazandıran, toplumsal tarafından gönüllü olarak sahiplenilen ve temel değerler mertebesinde görülen bütünü çerçevesi oluşturmaktadır. Burada

¹ Edward B. Tylor (1871)’dan aktaran Seyit Yöre, “Kırşehir Yöresi Halk Müziği Kültürünün Kodları ve Temsiliyeti”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, Yıl: 2012, s. 565.

² Kürt toplumunda şair ve ozanlarla benzer misyona sahip halk sanatçılara verilen isim.

³ Semra Demir, “Kültürel Bellek, Gelenek ve Halk Bilim Müzeleri”, *Millî Folklor*, Yıl: 24, 2012, Sayı: 95, s. 187.

belki de en önemli husus, katı bir gelenek yaratılmasından ziyade bir oluş sürekliliğinin söz konusu olmasıdır. Bir anlamda siyasi ve doğal şartlardan dolayı toplumun kabul etmek zorunda kaldığı bir durumdan ziyade, gönüllülük temelinde benimsediği, maddi ve manevi bir anlam bütünlüğünü ifade etmektedir. Bu konuda Walter J. Ong, “sözlü kültürün egemen olduğu toplumlarda, kelimelerin büyük bir güç simgelediği yolundaki ortak ve belki evrensel görüşüne şaşmamalıyız.”⁴ şeklinde bir belirlemede bulunmaktadır.

Geleneğin bir sürekliliği ifade etmesi, tekrarı, tekrarlanarak yenilenmesi, yeni biçimler alması toplum tarafından bir süreklilik algısı yanında değer, kutsallık bağının gelişmesini sağlamıştır. Olgudaki süreklilik bir ilerleme veya gerilemeyi ifade etmekten ziyade bağın devamlılığıdır. Hemen her toplumda olduğu gibi toplumsal dinamizmin unutmayı hızlandırdığı bir gerçektir. Ancak toplumdaki bireylerde meydana gelen değişimler bu sürecin de başlangıcı olabilir. Bu durum somut bir eşya gibi düşünülemeyeceği gibi, salt soyut bir süreç olarak da görülmemelidir. Asıl temel problem, artık bu sözlü halk kültür öğelerinin toplumda yer bulmamasıdır. Bu konuda Semra Demir “doğal icra bağlamları ortadan kalkınca ritüellere ve inançlara yer kalmaz”⁵ tespitini yaparak hayati bir noktaya değinmektedir.

Özellikle gelenek örneklerinin icra mekânlarını yitirmesi, gelenekte yenilenmenin gerçekleşmemesini, bir durgunluğu göstermektedir. Bunda modern dönemde gelişen bilim ve teknikle birlikte, hızlanan şehirleşme, endüstrileşme ve iletişim alanındaki değişimlerin önemli bir etkisi olmuştur. Ancak gelenek yitimini salt bu olgulara bağlamak yetersiz kalacaktır. Bu konuda insan birikim ve deneyimlerinin giderek önemli olmaktan çıkması, devre dışı kalması daha geniş bir açıklamayı ve sorunu ifade etmektedir. Dış faktörler insan yaşamına doğrudan nüfuz etse de, geçmişin deneyimleri şimdinin denetleyemediği boşluklarda kendine yer bulmaktadır. Bireyin duygu ve düşünce dünyasına, deneyimlerine karşıt bir biçimde hükmeden olguları yüzeysel bir nedene bağlamak toplumsal gerçekliği ve anlam dünyasını görmemizi engellemektedir. Bireyin ve toplumun yaşamsal bir gereklilikten vazgeçmesini düşünmek imkansızdır. Sözlü kültür kendi araçlarını, ifade biçimlerini oluşturma ve yaygınlaştırma biçimini, sürekliliğini şansa bırakmış değildir. Bu açıdan usta-çırak ilişkisi sözlü kültürü ve sürekliliğini anlamak yanında bozulmanın yönünü tanımlamak bakımından da önemli bir imkan vermektedir.

⁴ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 47.

⁵ Semra Demir, a.g.m., s. 189.

Sözlü halk kültürünün özellikleri: Usta-çırak ilişkisi ve yol güzergahları

Sözlü kültür geleneğinin taşıyıcıları olarak bilinen ustaların yaşamlarına baktığımızda toplumdaki bireylerden çok farklı olmadıklarını görülecektir. Gündelik yaşamda toplumla iç içe olmalarından dolayı yüzyüze, sıcak ve samimi bir ilişki biçimi geliştirirler. Bu yüzden icra ettikleri sanatların temel dokusunu bu argümanlar oluşturmuştur. Yani büyük bir çoğunlukla herhangi bir ekol veya özel bir eğitsel süreçten ziyade toplum içerisinde gözlem, takip ve deneme-yanılma tekniği ile yeteneklerini geliştirme durumu söz konusuydu. Örneğin bir aşık divanında yetişen bir çırak herhangi bir yazılı metine dayanmadan veya eğitim almadan da sadece bulunduğu ortamdan yola çıkarak belli bir deneyim kazanabilirdi. Bu hususta geleneğin sürekliliği tamamen doğal bir aktarıma dayanmaktadır. Bu yüzden çırak bir yanda kendine doğal usta olarak gördüğü bireyi takip ederken aynı zamanda deneme-yanılma biçiminde bir uğraşın içine girmektedir. Yüz yıllar boyunca bu sözlü gelenek ürünleri toplumda kendine has bir teknik ve öğrenme metodunu uygulayarak usta ve çıraklar vasıtasıyla yaşadı. Bu açıdan sözlü kültürün usta-çırak ilişkisi yanında onu tanımamıza, izlememize izin veren bir "yol güzergahları" hep var olmuştur.

Sözlü geleneğin icracılarının statik bir mekânı yoktu. Sürekli bir hareket halinde olma durumu söz konusuydu. Sadece bir mekânla sınırlı kalmayan bu ustaların büyük çoğunluğu buldukları coğrafyada gezginler gibi dolaşıp toplumlarının dertlerine, sorunlarına, acılarına ve sevinçlerine ortak olarak dayanışma ve kaynaşmayı yaratmışlardır. Böylece doğal bir güzergahın oluşması, bu geleneklerin takipçileri için de bir kolaylık sağlamıştır. Takipçiler ustaların ayak izlerini takip ederek geleneği sürekli hale getirmişlerdir. Devamlılık, süreklilik, oluşturma, yaygınlaştırma, aktarma çabasında usta-çırak ilişkisi yanında "yol güzergahları" da önemli bir rol oynamıştır. Böylece sözlü kültür aracılığıyla "toplum ruhunun" oluşması, taşınması, birliktelik, uyum gibi sözlü kültür geleneğinin pek çok başka özelliğinin de ortaya çıkması mümkün olmuştur. Günümüzde sözlü halk kültürü geleneğinde belli sorunlardan söz ediyorsak önce kendisini tanımlayan belli özelliklerde ortaya çıkan bozulmadan veya kaybolmadan söz etmek gerekir.

Sözlü Kültür Geleneğinin Bozulması ya da Usta-Çırak İlişkisinde Yol Güzergahının Kaybolması

Sözlü halk kültür geleneğinin icra edildiği doğal mekânların yitirilmesi, aynı zamanda icracının kendini ifade etmesini de sınırlamıştır. Modernleş-

meyle birlikte hızlanan kent yaşamının kuşkusuz bu süreç üzerindeki etkisini görmezlikten gelemeyiz. Ancak sözlü halk kültürü geleneği geçmişte şehirlerde de belli bir biçimiyle etkilidir. Şehirlerin gelişmesi geçmişte sözlü kültür geleneğinin sınırlanması veya bozulması gibi doğrudan bir sonuç yaratmamıştır. Bu nedenle modernleşmeyi de içeren daha geniş bir açıklama yapmak gerekir. Bütünsel anlamda uygarlık krizi veya uygarlık değişimi belki de bunu açıklamak için en elverişli yol gibi görünmektedir. Bu çerçevede bireyin gündelik yaşamında süregelen ilişkiler dışında yeni ilişkilerin etkisi ve bunun sonuçları önemlidir. Ama sözlü halk kültürünün buna cevap verecek yeni bir biçimi bulamaması, kendisini yeniden üretecek biçimlerle ilişki kuramaması daha önemli görünmektedir. Burada asıl olan şeyin son dönemde kent yaşamında geleneğin terk edilmesi değil, bu süreçle birlikte kırsal yaşamda da bu geleneğin etkinliğinin giderek zayıflamasıdır.

Bu konuda sosyal bilimcilerin ifade ettiği gibi, yazıya dayanmayan “birincil” kültürel öğeler özgün karakterleriyle karşımıza çıkmaktadır. Walter J. Ong, “birincil sözlü kültürde bilgi, incelikli, az çok bilimsel soyut kategorilerde işlemez. Sözlü kültürde bu tür kategoriler geliştirilmediği için insanlar bildiklerini saklamak, düzenlemek ve iletmek için insan etkinliğini konu alan öyküler”⁶ geliştirildiğini iddia etmektedir. Sözlü kültürün yazınsal kültürden farklı bir yapıya sahip olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda söz ağırlıklı kültürel öğeleri incelerken bu hususları göz ardı etmemek gerekir. Sözlü kültür geleneğinin sönmeye yüz tutması sorununun, salt yazıya dayalı aktarma imkanları geliştirerek veya yeni mekanlar tahsis edilerek çözülemeyeceği aşikardır. Gelenek, kendi doğal ortamından kopması sebebiyle yeni bir kimlik kazanmıştır. Böyle bir durum geleneğe gittikçe yalnızlaşma durumu yaratmıştır. Bu nedenle birey ve toplum açısından geleneğin bellekte tutulmasına yönelik olarak, modern teknik imkanlara başvurulması yoluyla yaşama şansının artacağı düşünüldü. Geleneğin ancak kültürel bellek olarak yeni baştan kodlanarak yaşatılacağı varsayıldı. “Geleneğin bir süre sonra kültürel belleğe dönüşmesi, geleneğin yaşamdan kopması anlamına gelse de, olması gereken ölçüde bu sürecin çok doğal olduğuna şüphe yoktur.”⁷ Yani geleneğin kültürel belleğe dönüşümünden başka bir problemi yoktu. Ancak değişen şartlar böyle bir dönüşümü zorunlu kılmıştır. Özellikle gelenek ile kültürel bellek arasında bir ayrıma gidilmesi ilgi çekicidir. Gelenek bir sürekliliği ve devamlılığı ifade ederken, kültürel bellek geleneğin halihazırda varolan etkinliğini korumayı ifade etmektedir. Değişen koşullar geleneksel halk kültür öğelerinin yaşam alanlarını daraltarak toplumsallıktan soyutlamıştır. Walter Benjamin bu durumu “Deneyim değer kaybetti. Üstelik daha da kaybedece-

⁶ Ong, a.g.e., s. 65.

⁷ Semra Demir, a.g.m., s. 193.

ğe, dipsiz bir uçuruma düşeceğı benziyor.”⁸ şeklinde ifade etmektedir.

Geleneğın kültürel bellek olarak şekil değıştirmesi, hem içsel anlamda bir değışim yaratmış, hem de kendini ifade etme biçimini dönüştürmüştür. Toplumsal ilişkilenede bir kesintiye uğrama durumu söz konusudur. Eskiden herkesin rahat bir şekilde ulaştığı sözlü halk gelenekleri, bugün ancak belli bir arayış ya da ilgi ile ulaşılabilir hale geldi. İşte bu noktada, kültürel belleğe dönüşen geleneğın sürekli korunarak kalıcılığını sürdüreceğı düşünöldü. Sorunun aşılması için kent yaşamında kim çözümler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu hassasiyetleri taşıyan kişi ve kurumlar birtakım müzeler, türkü evleri, folklorik sanat merkezleri ve dernekler açmaktadırlar. Ancak burada sorun bu mekanların ne kadar işlevsel olup olmadığı değil, geleneğı dondurma ve hapsetme durumunun ortaya çıkmasıdır. Gelenekle kurulan bağ suni bir bağdır ve geleneğe doğrudan bir yönelme söz konusu değildir. Bunun için bireyi şehir ortamında bu tür mekânlara yönlendirmek artık daha zordur. Çünkü bu gelenek öğeleri toplum bazında aurasını yitirmiş görünmektedir.

Kent yaşamında bireyin daha fazla zaman geçireceğı ve eğlenebileceğı yeni etkinliklere ulaşma fırsatı vardır. Dolayısıyla gelenek ile bağı gittikçe incelmeye başlamıştır. Bu konuda Adorno, “Kültür endüstrisi bildik şeyleri yeni bir nitelikte birleştirir. Tüm dallarda, kitleler tarafından tüketilmeye uygun olan ve bu tüketimi büyük ölçüde belirleyen ürünler, az çok planlı bir biçimde üretilir”⁹ demektedir. Sözlü gelenek ürünlerinin büyük çoğunluğunun söze dayalı olması, kendine has bir teknik ve mantık ile yeniden üretilmesini neredeyse imkansız kılmaktadır. Bu konuda yapılacak her çalışmanın plastik bir gül demetinden farklı bir sonuç ortaya çıkarmayacağı bellidir. Bu durumda geleneğın ancak şekil ve içerik değışimi yaşayarak devam edebileceğı düşünülebilir. Örneğın masal veya ağıtın romana dönüşmesi, ortaoyunu ve meddahın yerine tiyatrunun geçmesi vb. gibi öneriler getirilse de, bu türlerin tam olarak birbirinin yerini tutmadığı bir gerçektir. Bu durumda geleneğın ancak kültür endüstrisi ürününe dönüşerek devam edebileceğı şeklindeki bir açıklama olağan karşılanmaktadır. Adorno’nun, “kültür endüstrisi, müşterilerin kasten ve tepeden bütünleştirmesidir. Binlerce yıl boyunca birbirinden ayrılmış yüksek ve düşük kültürel alanları da birleşmeye zorlar -her ikisinin zararına olacak şekilde” şeklinde ifade ettiği problem sözlü kültür ürünlerinin bugünkü durumu için de geçerli gözükmektedir.

⁸ Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk*, Metis yayınları, İstanbul, 2013, s. 77.

⁹ Theodore W. Adorno, *Kültür Endüstrisi ve Kültür Yönetimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 109.

Sonuç

Yaptığımız bu çalışmada temel amacımız sözlü halk kültür geleneği konusunu irdelerken aynı zamanda konu hakkında belli bir tartışma ortamı yaratmaktır. Amacımız konuyu tüketmek değil, tam tersine konu hakkında yeni bir tartışmayı açmaktır. Bu nedenle mevcut kültür endüstrisine üstünlük vererek sözlü geleneğin yitimini doğal olarak gören anlayışlar tartışmalıdır. Bu bağlamda tartışmayı sürdürmek gerekir. Çünkü kültür endüstrisinin kendisi tartışılmalıdır. Sözlü kültür geleneğini açıklamak bir yana kendisini tanımlamakta ve temellendirmekte güçlüklerle karşılaşmaktadır. Sözlü kültür geleneğinin kaybolması karşısında artık çözüm üretme ve geliştirmek için her türlü öneri veya açıklamanın geçerliği tartışılmalı hale gelmiştir. Düzenin mutlaklaşması ve kutsallaşması sözün yeniden üretimi önünde bir engele dönüşürken, aynı zamanda bozulma ve kaybolmanın da nedenini oluşturmaktadır. Kısacası insanlar gittikçe kendi öz benliğindeki değerler bütünlüğünden vazgeçip tüketime daha yakın uğraşlara yönelmektedir. Bireyin toplumsallığı üzerine bir nebze düşünmesi, bu değerlerin hakiki anlamlarının kavranmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Adorno, Theodore W., *Kültür Endüstrisi ve Kültür Yönetimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Benjamin, Walter, *Son Bakışta Aşk*, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- Demir, Semra, "Kültürel Bellek, Gelenek ve Halk Bilim Müzeleri", *Millî Folklor*, Yıl: 24, 2012, Sayı: 95.
- Ong, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.
- Yöre, Seyit, "Kırşehir Yöresi Halk Müziği Kültürünün Kodları ve Temsiliyeti", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, Yıl: 2012.